

Ewa Cytowska

HISTORIA EUROPY XIX I XX WIEKU W OCZACH ANGLIKÓW
I AMERYKANÓW

Frapujące, acz niełatwe zadanie przygotowania polskiej *Historii Europy* wymaga szerszego przeglądu dotychczasowego dorobku historiografii w tej dziedzinie. Rozpoczynając ten przegląd pragniemy przedstawić historię naszego kontynentu w oczach Anglików i Amerykanów i skupić uwagę w pierwszej kolejności na dostępnych, a jednocześnie reprezentatywnych wydawnictwach, które ukazały się w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych w obecnym stuleciu.

Ciągłą pracę nad tym tematem potwierdza wzrastająca liczba pozycji, wielokrotność wydań sięgająca pięciu, sześciu, a w niektórych wypadkach nawet siedmiu¹. Oryginalność i niepowtarzalność ujęć upewnia nas o stałej żywotności problemu cieszącego się niesłabnącym zainteresowaniem badaczy.

Zdecydowana większość autorów omawianych poniżej prac przedstawia głównie polityczne dzieje Europy. Ujęcie polityczne będzie nas interesować w pierwszej kolejności. Niemniej jednak, a może właśnie dlatego, wymienić należy pozycje, które przedstawiają inny punkt widzenia. Są to prace przedstawiające wyłącznie gospodarczą historię Europy, a więc: H. M. Knight, *Economic History of Europe*, Boston 1928; A. Birnie, *An Economic History of Europe 1760—1939*, Edinborough 1930, oraz W. Bowden, M. Karpowich, A. B. Usher, *En Economic History of Europe since 1750*, New York 1937. Z powojennych pozycji na uwagę zasługują P. Aldcrofta *The European Economy 1914—1970*, London 1978, zbiorowa *The Fontana Economic History of Europe in the Twentieth Century*, Glasgow 1976, oraz Cambridge *Economic History of Europe. The Industrial Economies: Capital, Labour and Enterprise*, London 1978.

Z problemów najogólniejszych, a jednocześnie i najbardziej istotnych dla historii Europy, co najmniej dwa — jak sądzę — zasługują na szczególną uwagę. Są nimi: problem cezury chronologicznych oraz sprawa odnalezienia głównej osi, głównych wątków, które stanowią osnowę tematu. Pozwala to zrozumieć indywidualne spojrzenie autora, jego koncepcję oraz postawę jako badacza w sposobie widzenia dziejów Europy. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na opinię jednego z bardziej znanych i cenionych autorów historii Europy D. Thomsona². Thomson wyjaśniając bliżej ten problem napisał, że każde studium historyczne powinno zawierać tak modele czy wzory (patterns) tkane przez sam proces historyczny, jak i ogólne kierunki (general trends). Rozwój historyczny Thomson uważa za pewne continuum, stąd wszelkie wewnętrzne podziały konstrukcyjne, cezury traktuje jako służebne i instrumentalne. Jeśli zaś chodzi o strukturę dzieła autor *Europe since Napoleon* są-

¹ E. Lipson, *Europe in the Nineteenth Century 1815—1914*, London 1946.

² D. Thomson, *Europe since Napoleon*, London 1963.

dzi, iż określa ją jedność czasu i miejsca, w którym istotne wydarzenia się zdarzyły. Subiektywne poglądy Thomsona podzielane są przez wielu autorów omawianych niżej prac.

W większości omawianych dzieł autorzy przyjęli cezurę roku 1814 lub 1815 oraz 1870 lub 1871 jako cezurę ante quam non, w pojedynczych wypadkach sięgali do roku 1789, 1793, 1848, 1880 i 1890. Pewna powszechność cezur zwłaszcza 1814/1815 i 1870/1871 poświadcza przekonanie, iż wydarzenia mieszczące się właśnie w tych datach stanowiły słupy milowe w dziejach nowożytnej Europy. Natomiast cezury post quam non przyjmowane były różnie, co zrozumiałe, inaczej przez autorów z okresu dwudziestolecia międzywojennego czy lat wojennych, jeszcze inaczej przez autorów, którzy pisali swoje historie Europy już po zakończeniu II wojny światowej.

Jeśli chodzi o takie niepodważalne daty, jak rok 1914, 1918, 1939, dla krajów Europy Środkowej 1941 czy 1945, to nie ulega wątpliwości ich merytoryczna zasadność. W tym miejscu należy zasygnalizować, iż czytelnik często odczuwa dążenie autora do zamknięcia opracowania w ramach minionej epoki².

Przy uwzględnianiu cezury ante quam non zwraca uwagę niejednokrotnie wpływ aktualnej sytuacji politycznej na mocniejsze podkreślenie tych jej aspektów, których antecedence znajdowały się w okresie wcześniejszym. Tak np. amerykański historyk R. I. Sontag jako główny problem swoich czasów widział potrzebę przeprowadzenia zmiany status quo w Europie bez użycia siły, dlatego jego historia Europy okresu 1871—1932 przedstawia bardziej „wysiłki Anglii i Niemiec poszukujących pokojowego rozwiązania ich rywalizacji niż wypadki, które doprowadziły do wybuchu wojny”⁴. Podobnie wiele miejsca inni autorzy poświęcili politycznemu novum okresu dwudziestolecia, jakim była Liga Narodów, co częściowo łączyć się mogło z ich postawą polityczną⁵.

W ujęciu historii Europy XIX w. dominuje dialektyczna koncepcja walki przeciwności wysuwająca jako siłę motoryczną sprzeczność czynników pozytywnych i negatywnych. Pozytywne — to idea narodowa, rewolucja, liberalizm, demokracja; przeciwstawia się im negatywnie, uosobione w polityce koncertu mocarstw, ich imperializm i rywalizacji prowadzącej do zaostrzenia konfliktów i wybuchu wojen. Tak widzą historię Europy badacze, których światopogląd daleki jest od marksizmu, jak wspomniany Thomson, J. A. R. Marriott, C. Hayes⁶, A. I. Grant — H. Temperley⁷.

Dualizm ten rzutuje na konstrukcję dzieł. Tak np. Amerykanin C. Hayes, autor *Contemporary Europe since 1870*, okresowi 1871—1905, ocenianemu jako epoka po-

² G. P. Gooch, *History of Modern Europe 1888—1919*, London 1923; Ch. D. Hazen, *Fifty Years of Europe 1870—1919*, New York 1919; P. Ashley, *Twice Fifty Years of Europe 1814—1914. A Sketch of Political Development*, London 1924; L. Albrecht-Carrié, *Diplomatic History of Europe 1815—1945*, London 1958; A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848—1918*, Oxford 1965; B. Russell, *Wiek dziewiętnasty*, Warszawa 1936; J. Mackintosh, *History of Europe 1815—1939*, London 1946; R. B. Mowat, *A History of European Diplomacy 1815—1914*, London 1933.

⁴ R. J. Sontag, *European Diplomatic History 1871—1932*, New York 1933.

⁵ F. L. Bennis, *Europe since 1914*, New York 1943; A. H. Noyes, *Europe — Its History and its World Relations 1793—1933*, Boston 1934; J. A. Marriott, *A History of Europe from 1815 to 1939*, London 1945; H. W. Littlefield, *New Outline History of Europe 1815—1944*, New York 1944.

⁶ C. Hayes, *Contemporary Europe since 1870*, New York 1958.

⁷ A. J. Grant, H. Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries 1789—1939*, London 1940.

stepu przemysłowego i rozwoju demokracji, przeciwstawia początek XX w.; widzi tam tendencje, które doprowadziły do wybuchu I wojny światowej. Inna praca: *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries (1789—1939)* dwóch autorów angielskich, Granta i Temperleya, prezentuje wiek XIX głównie jako epokę zmagania idei narodowej i rewolucji oraz imperializmu wielkich mocarstw europejskich. Zbliżony punkt widzenia reprezentuje wspomniany Marriott.

Inny badacz angielski A. J. P. Taylor wychodząc z naturalistycznych koncepcji widzi dzieje Europy jako walkę o pierwszeństwo, przywództwo. Za wymownym tytułem *Struggle for Mastery in Europe 1848—1918* kryje się uznane i przyjęte przez autora twierdzenie Hobbesa, iż przemoc jest jedynym prawem natury, życie zaś jest „nasty, brutish and short”. Taylor przyjmuje, iż prawa naturalne funkcjonują także i w życiu społecznym, sądzi, iż historia Europy XIX w. to przede wszystkim gra polityczna, stosunki między mocarstwami oraz zmagania dyplomatów i żołnierzy.

W spojrzeniu na Europę przeważa — jak wspomniano — spojrzenie polityczne. W niektórych tylko pracach autorzy pokusili się o pokazanie innych niż polityczne aspektów dziejów Europy. Do tych wyjątkowych dzieł należy praca amerykańskiego badacza G. A. Craiga⁸. Autor zamieszcza rozdziały poświęcone charakterystycznym dla epoki lub państwa zjawiskom z życia kulturalnego lub społecznego. Tak np. w części pierwszej swojej książki, obejmującej okres 1815—1850, w rozdziale „Mocarstwa wschodnie: absolutyzm i jego granice” wprowadza podrozdział poświęcony odnośnie do Francji — religii i sztuce, Anglii — religii, wykształceniu i sztukom. Nieco więcej miejsca poświęca Craig sprawom społecznym. Pozapolityczne aspekty historii Europy zajmują skromną część pracy, pełnią rolę drugorzędną, nie stanowią współrzednego z politycznym wątkiem dziejów ówczesnej Europy.

W większym stopniu problematykę pozapolityczną omówił w swej pracy amerykański historyk A. H. Noyes. Wynika to z założeń autora, który zainteresowany był najbardziej wkładem cywilizacji europejskiej w „tworzenie” innych kontynentów. Dlatego też Noyes szerzej uwzględnił rolę jednostki, idei, zjawisk i ruchów społecznych, nowych rozwiązań i osiągnięć politycznych. Słabością tej skądinąd bardzo wartościowej i ciekawej w koncepcji i treści pracy jest brak wewnętrznych związków charakteryzujących siły napędowe rozwoju dziejów.

Sprawy społeczne i kulturalne w okresie 1818—1939 w sposób syntetyczny zostały przedstawione w pracy J. M. Robertsa⁹. W dwudziestu kilku stronicowym szkicu zawarł Roberts swoje spostrzeżenia co do najważniejszych i charakterystycznych momentów omawianego okresu. Były nimi upowszechnienie nauczania, upowszechnienie środków masowej komunikacji, prasy, radia, filmu, zmiana roli i charakteru podstawowych instytucji społecznych, głównie rodziny. Istotą okresu międzywojennego było, jak uważa Roberts, odnalezienie przez Europę jej własnej świadomości. Główną rolę w tym procesie odegrała I wojna światowa.

Charakteryzując zmiany społeczne w Europie odwołuje się Roberts do charakterystycznej anegdotki często cytowanej w literaturze anglosaskiej, a łączącej się z Polską. W 1919 r. podczas rozmowy przedstawiciela angielskiego na konferencji pokojowej w Paryżu z hr. Potockim, gdy zostało wymienione nazwisko Paderewskiego, Potocki miał odpowiedzieć: „zadziwiający człowiek, czy pan sobie wyobraża, że urodził się w jednej z moich wsi. A teraz rozmawiając z nim mam wrażenie, że rozmawiam z równym” (s. 453).

Jednym z ważniejszych i bardziej zajmujących uwagę badaczy problemów jest sprawa roli i miejsca Europy w świecie. Problem ten podejmowany był przez

⁸ G. A. Craig, *Europe since 1815*, New York 1965.

⁹ J. M. Roberts, *Europe 1880—1945*, London 1972.

historyków młodszych i starszych tak na marginesie ich prac, jak też jako pierwszorzędnym. W różnym zakresie problem ten dostrzegają Noyes, Hayes, Marriott, Bennis, Roberts oraz nie wymieniony jeszcze F. Gilbert¹⁰.

Sprawa roli Europy jako istotny problem badawczy dostrzeżona została przez historyków już w latach trzydziestych XX w. Wówczas bowiem zauważono, że nie kwestionowane do I wojny światowej wszechstronne pierwszeństwo Europy zaczęło stawać pod znakiem zapytania. Nieprzypadkowy wydaje się fakt, iż spostrzeżenie to najwcześniej poczyniono, a problem podjęto w Wielkiej Brytanii, która po zakończeniu I wojny tracić zaczęła prestiż królowej mórz i wielkiego mocarstwa, i w Stanach Zjednoczonych, które do tej właśnie roli zaczęły pretendować.

Do pierwszych lat XX w. Europa była *spiritus movens* rozwoju świata. Wszystkie zachodzące tam wydarzenia miały wymiar światowy, jak rewolucja przemysłowa czy rewolucje polityczne.

„Główne fakty z geografii dwudziestego wieku — pisze Marriott przytaczając opinię generała Smutsa — to zmniejszenie się odległości i skurczenie ziemi... Rezultatem jest, iż to, co było wiek temu, lub nawet pięćdziesiąt lat temu wstecz wyłącznie europejskie, teraz dotyczy całego świata”. To m. in. dotyczy industrializacji i urbanizacji — dodaje Marriott (s. 7). Rozszerzenie panowania mocarstw europejskich w XIX w. dyktowane ich imperialistycznymi celami prowadziło także do eksportu zdobyczy cywilizacji europejskiej na inne kontynenty.

Koniec XIX w. to charakterystyczny moment, kiedy następuje przesunięcie środka ciężkości dotychczasowej polityki; historia Europy przestała być wyłącznie europejska, zaczęła powstawać epoka polityki światowej (*Weltpolitik*). „Jeszcze dla Bismarcka — rozważa dalej (co zresztą dyskusyjne) cytowany Marriott — Europa była wystarczająca. Nie sięgał poza nią. Zamierzał rozegrać sprawę Tunisu z Francją, ale po to, by zwrócić Włochy do Trójprzymierza. Mógł zachęcać Anglię do okupacji Egiptu, ale po to, by utrzymać konfrontację Anglii i Francji. Mógł podniecać ambicje Rosji w Azji Środkowej, aby powstrzymać rozwój przyjaznych stosunków między Londynem a Petersburgiem” (s. 6).

Koniec wieku to kres polityki europejskiej rozgrywanej na innych kontynentach, to początek polityki światowej.

Apogeum świetności i ekspansji Europy, a więc kreowanej przez nią polityki światowej, datowane jest różnie. Hayes uważa, iż zawierało się ono w okresie 1870—1910, podobnie Roberts sądzi, iż szczyt swojej potęgi Europa osiągnęła na krótko przed 1914 r. Okres potęgi Europy był stosunkowo niedługi, wśród autorów historii Europy nie ma zgodności na temat precyzji cezur chronologicznych w tej kwestii. Jedni dostrzegają jej schyłek już tam, gdzie inni widzą kulminacyjny punkt świetności. Tak np. Gilbert sądzi, że ok. 1890 r. już zaczynał następować początek kresu ery europejskiej, Marriott zaś ustępowanie Europy nieco przesuwając i datuje je dopiero na pierwsze lata XX w. — znamienne daty 1902 i 1905, traktatu brytyjsko-japońskiego, klęski Rosji w wojnie z Japonią oraz wchodzenia Stanów Zjednoczonych na miejsce słabnącej Hiszpanii na wody Pacyfiku. Bennis natomiast schyłek Europy przesuwając na okres po zakończeniu I wojny światowej, a za jego objawy uważa koncesje polityczne i ekonomiczne mocarstw na innych kontynentach oraz adaptację zdobyczy cywilizacji europejskiej na nowym gruncie.

Walka o przyswojenie tych zdobyczy w takich krajach, jak Turcja, Egipt, następnie Syria, Palestyna, Irak, Iran, Indie, stanowiła jednocześnie reakcję przeciwko cywilizacji i panowaniu Europy. Podobnie powstania we francuskich Indochinach, holenderskich Indiach Wschodnich oraz amerykańskich Filipinach odczytuje

¹⁰ F. Gilbert, *The End of European Era 1890 to the Present*, London 1971.

Benns jako fazę reakcji Wschodu przeciwko Zachodowi. Ich siłę motoryczną stanowi nacjonalizm chiński i japoński.

Podobną opinię jak Benns w kwestii źródeł upadku Europy wypowiadają inni badacze. Tak np. Gilbert wskazuje, że rola polityczna Europy zmalała w chwili, gdy polityka podporządkowana została odkryciom naukowym i postępowi technicznemu osiąganemu i w innych częściach świata. Spostrzeżenia poprzedników dotyczące ekspansji Europy kontynuuje i rozszerza cytowany już uprzednio Roberts. Ekspansję Europy upatruje na obszarach pozapolitycznych, na drodze adaptacji europejskiego sposobu życia, przyswajania języków (głównie angielskiego), penetracji chrześcijańskich akcji misyjnych. Za jedną z ważniejszych idei, którą stary kontynent zdołał wyeksportować, uważa nacjonalizm. Ekspert nacjonalizmu, jak sądzi, stanowił ostateczny sukces, ale i źródło klęski Europy. Roberts podkreśla wielką siłę witalną cywilizacji europejskiej. „Kiedy poza Europą — pisze — rozszerzają się antykolonialne powstania, podnosi się tam hasła praw człowieka na europejski sposób i europejską modłę” (s. 55).

W sporach o rolę Europy należy, jak sądzę, wprowadzić porządkujące rozróżnienie między jej rolą polityczną a rolą cywilizacyjną. Gdy pierwszeństwo polityczne przemijało, czy też już przeminęło, pozostawało długo nie zachwiane pierwszeństwo jako ośrodka cywilizacji. Ten właśnie cywilizacyjny aspekt dziejów Europy podejmuje i interesująco rozwija w swojej pracy amerykański badacz Llewellyn Woodward, autor *Prelude to Modern Europe 1815—1914*, London 1974.

Epoka Europy i ekspansja Europy przedstawiona przez Anglików i Amerykanów uwzględnia w pierwszej kolejności ekspansję brytyjską i francuską, znacznie mniej wyczerpująco prezentowana jest ekspansja Europy w Azji przejawiająca się w podbojach Rosji. Znacznie szersze omówienie problematyki angielskiej powoduje, iż historia Europy cytowanych autorów stanowi przykład zewnętrznego spojrzenia na kontynent. Wynika z tego niewątpliwy dystans do spraw europejskich.

Okres dwudziestolecia międzywojennego, podobnie jak wiek XIX, oceniany jest przez badaczy również ambiwalentnie; obiecującym rozwiązaniem powojennym przeciwstawia się tendencje kierujące Europę już od momentu zakończenia I wojny światowej ku nowym konfliktom i nowej wojnie (Hayes), tendencjom pokojowym, przejawiającym się m. in. w walce o bezpieczeństwo zbiorowe — ogólny kryzys polityczny Europy we wszystkich jej regionach (Craig, Grant, Temperley), demokracji — systemy totalitarne (Roberts). Szczególnie pesymistycznie ocenia okres międzywojenny Thomson jako czasy upadku ekonomiki, demokracji i pokoju. Thomson jest jedynym bodaj autorem, który uwzględnia rolę wielkiego kryzysu.

Wiek XX, który przyniósł dwie wojny światowe, rozważany jest także w kontekście roli wojen dla Europy i ich wpływu na życie polityczne, społeczne i kulturalne kontynentu. Problem ten podejmuje Hayes, Graig, Roberts, Thomson. Oceny autorów zmierzają w kierunku pesymistycznym. Dzieje międzywojennej Europy jako epokę gwałtów, morderstw politycznych, faktów dokonanych siłą, klęski dyplomacji jako środka działania politycznego ocenia autor pisanej w znamienym 1939 r. *Europe on the Eve*¹¹ F. L. Schuman.

O ile genezę I wojny światowej angielscy i amerykańscy autorzy historii Europy zgodnie widzą w rywalizacji i konkurencji mocarstw europejskich, to przyczyny II wojny światowej łączą w pierwszej kolejności z problemem szeroko pojętego nacjonalizmu, rozwojem agresywnych tendencji państw totalitarnych (Craig, Hayes). Autorzy wskazują na Niemcy Adolfa Hitlera jako państwo bezpośrednio odpowiedzialne za wybuch wojny, słabiej natomiast rysują rolę partnera Niemiec — Włoch

¹¹ F. L. Schuman, *Europe on the Eve. The Crisis of Diplomacy 1933—1939*, Connecticut 1971.

faszystowskich. Nawet autorzy, którzy widzą poważny spadek politycznej roli Europy w świecie, II wojnę traktują jako wyłącznie europejską, pomniejszając rolę konfliktów azjatyckich w latach trzydziestych (Benns).

Wśród najważniejszych zjawisk okresu autorzy dziejów Europy widzą fenomeny należące tak do sfery ekonomicznej, jak politycznej. Są nimi socjalistyczne państwo radzieckie, korporacyjne państwo faszystowskie oraz niemieckie państwo stanu wyjątkowego (Craig, Grant, Temperley, Benns, Lipson).

Amerykańscy i angielscy autorzy historii Europy horyzont kontynentu zakreślają jasno i wyraźnie: od Hiszpanii na zachodzie po Rosję na wschodzie, Wyspy Brytyjskie na północy oraz Bałkany z Turcją na południu. Próbuje się też, zwłaszcza w nowszych pozycjach, wydzielić ważniejsze regiony geopolityczne, jak Bałkany, Europa Wschodnia lub Środkowa czy Środkowo-Wschodnia, używane wymiennie. Precyzja zawierającej się w tych pojęciach treści politycznych, dyskusyjna dla XIX w., staje się jaśniejsza, jeśli chodzi o okres dwudziestolecia międzywojennego.

Pojęcie Europa Środkowa i Wschodnia wprowadzają autorzy począwszy od lat sześćdziesiątych XIX w. (Thomson, Hayes). Terytorialnie obszar ten widziany jest szeroko, stanowią go Królestwo Włoch, Rzesza Niemiecka, Austro-Węgry, Rosja, Turcja, a więc w większości wielkie i wielonarodowe monarchie.

Dla wielu autorów jednym z istotniejszych czynników kształtujących tak w XIX, jak i w XX w. oblicze Europy był nacjonalizm. Na obszarze środkowoeuropejskim uznaje się jego znaczenie za pierwszoplanowe. Stanowił on siłę twórczą i destrukcyjną zarazem; zniszczył Turcję, zjednoczył Włochy i Niemcy, odrodził państwa środkowoeuropejskie. Był siłą napędową rewolucji europejskich 1848 r. Genezę zmian politycznych i ożywienia najpowszechniej łączy się z rokiem 1848 i ideami, które wtedy nurtowały ówczesną Europę, a region środkowoeuropejski w szczególności. Wprawdzie rozwiązania, które przyjęte zostały po 1871 r., stanowiły wypełnienie celów 1848 r., ale innymi metodami i na inny sposób. Zjednoczenie Włoch i Niemiec zaprzeczyło idei oddolnego zjednoczenia przez rewolucję, bo dokonało się przez wojnę, zaprzeczyło rewolucji republikańskiej, bo zaakceptowało rozwiązania monarchiczne.

Triumfujący nacjonalizm pierwszej połowy XIX w. miał ku końcowi stulecia zabarwienie liberalno-demokratyczne. Nie zawsze tak było na środkowoeuropejskim obszarze, stąd polityczny klimat Europy Środkowej, który w latach siedemdziesiątych wyraźnie się ukształtował, odróżnił ją od reszty Europy i zdecydował o jej odmienności w okresie późniejszym.

Powojenny „awans” obszaru środkowoeuropejskiego nie pozostawał bez wpływu na zwiększenie zainteresowania badaczy tą częścią Europy i wyodrębnienie jej z reszty kontynentu. W związku z tą ostatnią kwestią następuje wyraźne określenie granic tego regionu Europy. Wśród problemów podejmowanych w łączności z problematyką środkowoeuropejską na uwagę zasługują następujące wątki: nacjonalizm i imperializm małych i średnich państw, emancypacja polityczna, wewnętrzna ewolucja od demokracji do dyktatury, wreszcie rola wielkich mocarstw. Znajdują one omówienie w książkach pióra H. Setona-Watsona, C. A. Macartneya i W. A. Palmera, J. Rothschilda, A. Polonsky'ego¹².

Zasadniczym, jak sądzę, problemem dostrzeganym przez historyków jest sprawa samodzielności i dojrzałości politycznej tego regionu Europy. Rozwój ujęć tej

¹² H. Seton-Watson, *Eastern Europe between the Wars 1918—1941*, Cambridge 1946; C. A. Macartney, A. W. Palmer, *Independent Eastern Europe (1918—1941)*, London 1962; J. Rothschild, *East Central Europe between two World Wars*, Seattle 1974; A. Polonsky, *The Little Dictators. The History of Eastern Europe since 1918*, London 1975.

właśnie kwestii wyraźnie czytelny jest zwłaszcza w pracach Setona-Watsona, Macartneya—Palmera i Rothschilda, wydanych w ciągu ostatniego okresu.

Seton-Watson, autor *Eastern Europe between the Wars*, zwraca szczególną uwagę i dostrzega specyfikę polityczną obszaru środkowoeuropejskiego jako całości w życiu kontynentu europejskiego. Na oceny autora pracy pisanej w czasie wojny, a wydanej po raz pierwszy w 1945 r., jak też dobór problemów rzutują mocno doświadczenia okresu międzywojennego oraz świeża jeszcze pamięć wojny. Sprawy wschodnioeuropejskie widzi Seton-Watson przez pryzmat przyczyn, które doprowadziły do wybuchu II wojny światowej. Szczególnie uwzględnia polityczną rolę wielkich mocarstw jako współczynnika politycznego. Według niego kluczowym problemem jest sprawa samodzielności i niezależności politycznej tego obszaru. Zwraca uwagę, iż w konfrontacji z Rzeszą państwa środkowoeuropejskie nie zdołały obronić swego niepodległego bytu państwowego. Jednocześnie wyraża przekonanie i nadzieję na przyszłe powojenne współdziałanie mocarstw, zwłaszcza Wielkiej Brytanii i ZSRR, na tym terenie (s. XV).

O ile Seton-Watson przedstawia historię Europy Wschodniej jako obszaru niebezpiecznych i potencjalnych napięć i konfliktów, to autorzy *Independent Eastern Europe. A History*, Macartney i Palmer, kładą nacisk na pozytywne momenty. Są nimi: ruchy narodowe, w których uznają ważny czynnik sprzyjający odbudowaniu państwa po zakończeniu I wojny światowej, narodowa i społeczna konsolidacja dokonująca się ówczesnie, eliminacja czy ograniczenie wpływów wielkich mocarstw na życie polityczne tego regionu. Utratę niepodległości łączą nie tyle z wewnętrznymi problemami Europy Wschodniej, co z ogólną bolączką tamtych czasów, tj. niemożnością zorganizowania systemu bezpieczeństwa zbiorowego z jednej strony oraz wzrostem potęgi nowych mocarstw z drugiej.

Dwie wymienione pozycje dziś można uznać nieomal za klasyczne, do nowszych osiągnięć historiografii angloamerykańskich należy praca Rothschilda. Jego historia Europy Środkowo-Wschodniej w odróżnieniu od poprzednich jest historią poszczególnych państw tego obszaru omawianych oddzielnie. Autor podobnie jak poprzednicy widzi wewnętrzną, polityczną, demograficzną i społeczno-ekonomiczną słabość tej części Europy oraz wypływające z tego konsekwencje. Uznaje sprawczy wpływ mocarstw, zwłaszcza Niemiec, na załamanie się porządku politycznego, ekonomicznego i wewnętrznego aż po tragiczny finał 1939—1941, zamykający okres niepodległości politycznej, jednak uważa, iż decyzje wersalskie przyznające niepodległość państwom środkowoeuropejskim okazały się słuszne. Zdały bowiem one polityczny egzamin dojrzałości, zdołały odrodzić się i odbudować po II wojnie światowej. Fakt ten stanowi, jak uważa Rothschild, niezaprzeczony wyraz awansu Europy Środkowo-Wschodniej i świadczy o jego równorzędności w stosunku do Europy Zachodniej.

Na przykładzie trzech wymienionych prac najwyraźniej widoczna jest ewolucja w ocenie roli i miejsca Europy Środkowej u autorów oglądających ją z zewnątrz: z Wysp Brytyjskich czy zza Oceanu.

Lektura różnych historii Europy stanowi zajęcie ciekawe i instruktywne.